

حکمت چندهمسری در حیات رسول خدا ﷺ

نیکو دیلمه*

چکیده

تعدد همسران رسول خدا ﷺ از دیرباز دستاویز خاورشناسان برای خشه‌دار کردن سیمای رسالت بوده و قلم‌فرسایی‌های بدگویان اسلام در این زمینه، به قضاوت‌های غیرمنصفانه لجامیده است. البته اندیشمندانی برای دفاع از ساحت حضرت ختمی مرتبت کوشیدند تا از زوایای پنهان این امر سخن بگویند، اما بسیاری از سویه‌های جمع‌شناختی و روان‌شناختی در این امر مورد مذاقه قرار نگرفته است. تحلیل درست و واقع‌بینانه این حوادث در حیات رسول خدا ﷺ، بی‌مگر بعد مهمی از شخصیت ایشان در جریان یک دعوت بزرگ الهی و روشنگر و جوهمختلف یک نظام اصیل تربیتی و سوادمدار است. در نوشتار پیش‌رو می‌کوشیم تا با واکاوی سویه‌های جمع‌شناختی و روان‌شناختی در منحنی شخصیت پیلیمبر، در کنار فرهنگ از دواج در اسلام و سندن مألوف در آن عصر، این مسئله را بررسی کنیم.

واژگان کلیدی

رسول خدا ﷺ، تعدد زوجات، زنان پیلیمبر، فرهنگ از دواج، چندهمسری.

nikoo_dialameh@yahoo.com

تاریخ تأیید: ۹۰/۷/۹

*. استادیار دانشگاه امام‌صادق علیه السلام، تهران.

تاریخ دریافت: ۹۰/۲/۳

مقدمه

پیامبر اسلام به‌عنوان آخرین سفیر الهی همواره نقش مهمی در حیات بشری داشته است. بی‌گمان نگرش مسلمانان درباره این مرد الهی مستلزم بررسی دقیق و موشکافانه زندگی آن بزرگوار است.

یکی از موارد بسیار مهمی که در حیات حضرت نیازمند شناخت کامل و همه‌سویه بوده، مسئله ازدواج‌های نبی اکرم صلی الله علیه و آله است که هنوز هم متأسفانه در بیانی مستند و وقتی، تحلیل درست و شفافی از آن به‌دست داده نشده و به همین رو موجب سوءاستفاده معاندان و بدگویان اسلام از سوپی، و نتیجه‌گیری‌های غیرمنصفانه برخی مسلمانان از سوپی دیگر، گردیده است. از دیرباز خاورشناسان از مسئله تعدد هم‌سران پیامبر برای خنثه‌دار کردن سیمای رسالت سوءاستفاده کرده و در این خصوص قلم‌فرسایی نموده‌اند^۱ اینان حتی گاه زن و شمشیر را اساس اخلاق پیامبر می‌شمردند؛ گویی می‌خواهند غضب‌آلودگی و استغراق در هوس را - که از صفات هیچ یک از پیامبران الهی نبوده - در نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله جمع کنند. بی‌گمان رسول خدا با استیلائی مثال‌زدنی بر نفس خویش همواره مورد تأیید و ستایش همگان (حتی مخالفان) بوده و هست و از این منظر کمتر کسی اخلاق و رفتار حضرت را به نقد کشیده است. اما همواره ازدواج‌های متعدد از موضوعاتی بوده که حضرت را مورد ملامت مخالفان قرار داده است. متأسفانه تأثیر این قضاوت‌های جاهلانه و انتشار آن در جامعه مسلمین نیز سبب طرح ابهامات و پرسش‌های مختلفی در این باره گردیده؛ تا آنجا که بسیاری از مسلمانان نیز در برابر مخالفان با آنان هم‌صدا شده و یا دست‌کم کوشیده‌اند خود را به سکوت عادت دهند. بدین‌سان، موضوعی که توجه به ظرایف و واقعیت‌های آن می‌توانست بیانگر یکی از مهم‌ترین ابعاد شخصیتی این پیام‌آور الهی باشد، برخی را به سکوت و یا اعتراض به آن بزرگوار واداشت.

البته در جریان نبوت، پیامبر اسلام تنها پیامبری نیست که هم‌سران متعدد داشته، بلکه

۱. هیکل، حیات محمد، ص ۲۹۳.

نمونه‌های بسیاری در انبیای سلف چون ابراهیم، یعقوب، داوود و سلیمان علیهم‌السلام نیز بوده‌اند،^۱ اما هرگز این مسئله دستاویز دشمنان قرار نگرفت؛ امری که خود می‌تواند مؤید دیگری بر این کلام رسول خدا ﷺ باشد: «ما اوزی نبی بمثل ما اوذیت: هیچ پیامبری بهمانند من مورد آزار و اذیت قرار نگرفت».

بی‌شک اگر چهل برخی مسلمانان نبود، هرگز دشمنان اسلام قادر به چنین قضاوت‌های غیرمنصفانه نبودند؛ آن‌هم نسبت به شخصیتی که به شهادت تاریخ همه وجودش را در راه دعوت به حق و احیای انسانیت و دوری از هوس و مظاهر فریبنده دنیا وقف نمود. بر این بنیاد، بر آن شدیم تا با نگاهی همه‌جانبه، به ازدواج‌های حضرت و ابعاد مختلف آن بپردازیم تا از این ابهامات پرده بکشاییم.

فرهنگ ازدواج در عصر رسول خدا ﷺ

نخستین مطلب در این باره آن است که فرهنگ ازدواج در عصر بعثت تفاوت‌های بسیاری با فرهنگ معاصر ما داشته است. این اختلاف به‌گونه‌ای است که درک واقعی اوضاع و سنن و آداب اجتماعی را در آن روزگاران، بسیار دشوار می‌نماید. با این همه، توجه به ویژگی‌های آن فرهنگ و تفاوت‌های اساسی آن با نگاه امروزی به مسئله ازدواج، راهگشای فهم دقیق ما از رفتارهای رسول اعظم ﷺ است. اینکه به برخی از این تفاوت‌ها اشاره می‌کنیم:

۱. فرهنگ حاکم بر جامعه عرب آن روز ایجاب می‌کرد که زنان همواره تأمین مادی و امنیتی خویش را برعهده مردان بدانند و تنها در کنار آنان به امنیت اقتصادی، اجتماعی و روانی رسند. حیات یک زن بدون سرپرست، بسیار دشوار و دست‌کم بعید می‌نمود و به همین رو سرپرستی و تأمین زن در محیط زندگی آن روز مسؤلیتی مهم برای مرد خانواده بشمار می‌رفت. مهم‌ترین گواه بر این ادعا، در لستراتژی قریش برای جلوگیری از نشر اسلام نهفته است؛ آنگاه که بزرگان مشرک به دامادهای آن حضرت پیشنهاد کردند تا برای انصراف

۱. عبدالوهاب، *تعدد نساء الانبیاء*، ص ۳۹-۹.

۲. لهندی لبرهان، *کنز العمال*، ص ۵۸۱۸؛ *بحار الأنوار*، ج ۳۹، ص ۵۶.

رسول خدا از دعوت خود، دختران آن حضرت را طلاق دهند و به خانه پدر بازگردانند.^۱

۲. ازدواج همواره می‌توانست موجب استحکام روابط عاطفی و اجتماعی میان گروه‌ها و طوایف مختلف گردد؛ همان‌گونه که فسخ آن نیز می‌توانست ابزاری برای بروز کینه‌ها و انتقام‌ها باشد. البته این امر به آن عصر اختصاص نداشته و در واقع جامعه بشری همواره برای پیوند خویشاوندی احترام قائل بوده، اما تحقق این مسئله در فرهنگ عرب آن روز بیش از هر زمان دیگر بارز و آشکار بوده است.

۳. مسئله همخوانی یا تناسب فاصله سنی برای ازدواج - که در فرهنگ امروزی تا حدی ضروری به نظر می‌رسد - در فرهنگ آن روز و حتی پیش از آن مطرح نبود. مثلاً عبدالمطلب همان روزی که کوچک‌ترین پسرش را به ازدواج آمنه بنت وهب درآورد، خود درحالی‌که پیرمردی بود، با هاله دختر عموی جوان آمنه ازدواج کرد^۲ و یا عمر بن خطاب از ابوبکر می‌خواهد که دختر جوانش حفصه را به ازدواج خود درآورد؛ حال آنکه بیش از سی سال اختلاف سنی میان آن دو وجود داشت. در تاریخ انبیای گذشته نیز شواهدی بر این امر وجود دارد. مثلاً ازدواج حضرت داوود در هفتاد سالگی با همسرش که کمتر از ۲۵ سال داشته است.^۳

۴. مسئله تعدد زوجات در میان عرب بدون وجود هیچ شرط و حد و مرزی - که بعدها اسلام ضمن قراردادن شرایط، آن را محدود نمود - امری عادی و رایج بوده و از همین رو برانگیزاننده هیچ سؤال و شبهه‌ای نبوده است.^۴ گرچه در فرهنگ اغلب جوامع، برخی واقعیت‌های اجتماعی موجود در طول زمان منجر به نگاه منفی به این امر شد.

اکنون با توجه به این مقدمات از آن رو که ما نیز در تحلیل‌های خود، از برخی عوامل روان‌شناختی و جامعه‌شناختی آشکار و پنهان این ازدواج‌ها غفلت نکنیم، به سیر تاریخی این ازدواج‌ها می‌پردازیم و سپس یک‌یک ازدواج‌ها و ابعاد مختلف آن را از نظر می‌گذرانیم.

۱. ابن‌هشام، سیرة النبی، ج ۱، ص ۶۵۲.

۲. عبدالوهاب، تعدد نساء الانبیاء، ص ۵۴.

۳. همان، ص ۵۵.

۴. فضل‌الله، التذویر، ج ۱۰، ص ۵۷۸.

سیر تاریخی ازدواج‌های پیامبر اکرم ﷺ

پیامبر اسلام در طول حیات ۶۳ ساله‌اش یازده همسر^۱ داشته که دو تن از آنان در زمان حیات حضرت وفات کردند.^۲ در این باره دو نکته درخور ذکر است.

۱. آیات الهی نشان می‌دهد که پیامبر با دیگر مسلمانان از حیث پاره‌ای از حقوق و تکالیف - که عموماً ناشی از ضرورت‌های رسالت بود - متفاوت بوده است. این در حالی است که همسران پیامبر نیز با دیگر زنان مسلمان هم از حیث برخی حقوق و هم از نظر تکالیف و بی‌زوه (به دلیل همسری با رسول خدا) متفاوت بودند.^۳ برای مثال، زنان پیامبر برخلاف زنان دیگر به خاطر پاره‌ای از ضرورت‌ها و حساسیت‌های امر رسالت، پس از حیات پیامبر از ازدواج مجدد نهی شدند و در حکم مادر مؤمنان قرار گرفتند.^۴ این امر همواره برای آنان شرفتی بشمار می‌آمد که بدان می‌بالیدند.

۲. آیاتی که ناظر به زندگی خانوادگی پیامبر اسلام است، گویای آن است که به‌طور کلی ازدواج‌های حضرت و شرایط زندگی با زنان - چه از لحاظ نگهداری و چه از نظر جدایی - با

۱. مورخان و سیرنویسان در تعیین عدد همسران متفق نیستند، ولی مشهور این است که تعداد یازده نفر از همسران رسول خدا احرار و آزاده بودند که از طریق عقد ازدواج به همسری رسول خدا درآمدند و دو تن از آنان نیز از راه ملک یمین. در این میان نه تن از آنان بعد از حضرت در قید حیات بوده‌اند. امام صادق علیه السلام در حدیثی می‌فرمایند: «ان النبی تزوج خمس عشرة امرأة و دخل بثلاث عشرة و جمع بین إحدى عشرة و مات عن تسع.» (بحرانی، *الحدائق الناضرة*، ج ۳۳، ص ۹۵؛ احمدی میانجی، *مکاتیب الرسول*، ج ۳، ص ۶۵۵؛ مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۲۲، ص ۲۰؛ حر عاملی، *وسایل الشیعه*، ج ۲۰، ص ۲۴۴)

شایان ذکر است تمام ازدواج‌های پیامبر، پیش از نزول آیه تحدیدکننده ازدواج (مبنی بر چهار همسر) بوده است. (نساء (۴): ۳) اما پس از نزول آیه، حضرت از اختیار همسر و تغییر آنها نهی شد، بی‌آنکه موظف باشد همسران سابق خود را طلاق دهد و آنان را بدون سرپرست رها کند. (بنگ‌رید به: احزاب (۳۳): ۵۲)

۲. طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۸، ص ۵۷۵.

۳. احزاب (۳۳): ۳۲ و ۵۳.

۴. النبی - أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجه أمهاتهم ...

(احزاب (۳۳): ۶)

نظارت الهی همراه بوده و حتی گاهی مبتنی بر فرمان رسمی وحی محقق گردیده است. دقت در این امر نشان می‌دهد که جز اولین ازدواج، اختیار همسران برای حضرت بیش از آنکه برآمده از تمایلات غریزی و درونی باشد، برپایه برنامه‌ای الهی برای تبیین ابعاد مختلف یک مکتب تربیتی بوده است. حال به یکایک این ازدواج‌ها می‌پردازیم.

۱. خدیجه علیها السلام

نخستین همسر رسول الله صلی الله علیه و آله دختر خویلد از اشراف قریش بود که ازدواج با او پانزده سال قبل از بعثت صورت گرفت. حضرت در آن هنگام ۲۵ سال داشت؛ درحالی که خدیجه چهل ساله بود و پیش از آن نیز دوبار ازدواج کرده بود.^۱

پیامبر در سفری تجاری برای خدیجه سود فراوانی را به ارمغان آورد. نقل مشاهدات میسر، غلام خدیجه از رفتار و حرکات پیامبر به ویژه صداقت و امانت‌داری او در اثنای سفر، موجب گردید که خدیجه به پیامبر پیشنهاد ازدواج دهد. تقریباً تمام گزارش‌های تاریخی حاکی از آن است که این ازدواج به درخواست و تمایل ابتدایی خدیجه انجام پذیرفت،^۲ زنی که در مقابل هیچ‌یک از مردان قریش سر تسلیم فرود نیاورده و درخواست همه آنان را برای ازدواج با صراحت رد کرده بود. بی‌شک او در سنی نبود که بر اساس احکامات زودگذر تصمیمی شتابزده بگیرد، بلکه عزم کرده بود با همه وجود از مردی حمایت کند که

۱. خدیجه در زمان جاهلیت به طاهره معروف بوده و پیش از اسلام ابتدا همسر ابوهاله بن زراره و سپس در نکاح عتیق بن عائد مخزومی بوده است. (طبری، *تاریخ الامم و الملوک*، ج ۳، ص ۷۵؛ ابن عبدالبر لقرطبی، *الاستیعاب*، ج ۴، ص ۱۸۷؛ ابن حزم الاندلسی، *جمهرة انساب العرب*، ص ۳۳) البته روایات نادری وجود دارد که به عدم ازدواج خدیجه قبل از پیامبر اشاره دارد و اینکه به هنگام ازدواج ۲۵ یا ۲۶ ساله بوده است. (عطاء لطائی، *نساء النبی و بناته*، ص ۲۲؛ عاملی، *بنات النبی ام ربائبه*، ص ۸۸؛ عاملی، *الصحيح من سیرة النبی*، ج ۱، ص ۸۱)، اما شواهد بسیاری مؤید نظر اول است. (بنگرید به: مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۶؛ اعتماد السلطنه، *خیرات حسان*، ج ۱؛ مدرس تبریزی، *ریحانة الادب*، ج ۸)

۲. حکیم‌پور، *حقوق زن در کشاکش سنت و تجدید*، ص ۳۲۵.

می‌خواهد زنجیر بردگی انسان‌ها را با شعار عبودیت الله درهم شکند.

اگر خلیجه در وجود محمد ﷺ در جستجوی حقیقتی بود که زنان قریش آن را نمی‌دیدند و مفهوم انتخاب خلیجه را درک نمی‌کردند، رسول خدا ﷺ نیز در خلیجه حقیقتی را می‌دید که غیر از خولست‌های متعارف جوانان بود. از این رو، حضرت با موافقت خود به انتخاب خلیجه احترام گذاشت. او ۲۶ سال یگانه بانوی پیامبر بود و مادر تمام فرزندان او گردید.

در آینده اشاره خواهیم کرد که چگونه همین نخستین ازدواج محمد ﷺ و مدت طولانی تک‌همسری در حیات حضرت - بیش از هر امر دیگر - باید به برداشت‌های ناروا درباره شخصیت پیامبر پایان دهد.

۲. سوده بنت زمعه

وی اولین همسر پیامبر ﷺ پس از مرگ خلیجه بود. قبیله او بنی‌عبد شمس از دشمنان پیامبر و بنی‌هاشم بودند. سوده پیش‌تر با پسر عمویش سکران بن عمرو بن عبد شمس که از اسلام‌آوردگان اولیه بود - و در این راه شکنجه‌های بسیار کشیده بود - ازدواج کرد و به حبشه هجرت نمود.^۱

او پس از فوت همسرش از آنجا که خانواده‌اش کافر بودند، نمی‌توانست به نزد آنان بازگردد؛ چراکه بدون شک با شکنجه و تهدید و اجبار بر کفر روبه‌رو می‌شد.^۲ ازدواج با او در چنین شرایطی می‌توانست نوعی تکریم، استقامت و ثبات او در راه ایمان باشد؛ ضمن آنکه برای مجاهدان اسلام که همواره بر عاقله خود پس از شهادت می‌ترسیدند، نویدی بود که زنان و ذریه آنان بی‌سرپرست رها نخواهند شد.^۳ تاریخ درباره جمال یا ثروت و یا موقعیت

۱. حوی، *الاساس فی السنة و فقهاء*، ج ۳، ص ۱۳۸.

۲. طباطبایی، *تفسیر المیزان*، ج ۷، ص ۳۳۴.

۳. معرفت، *شبهات و ردود*، ص ۱۷۰.

اجتماعی وی - که مورد نظر دنیاطلبان باشد - گزارشی نکرده است، بلکه تنها گفته می‌شود که سن او بهنگام ازدواج با رسول خدا حدود ۵۵ سال بوده^۱ و در سال ۵۴ هجری نیز در زمان خلافت معاویه از دنیا رفته است.^۲

۳. عایشه بنت ابوبکر

پس از سوده، پیامبر خدا ﷺ عایشه را به عقد خود درآورد.^۳ سن او به هنگام عقد هفت تا نه سال ذکر شده^۴ که دو سال بعد از آن نیز به خانه پیامبر رفته و نه سال در کنار حضرت زیسته است.^۵ برخی منابع حاکی از آن است که این ازدواج به پیشنهاد ابوبکر، پدر عایشه و اصرار برخی اصحاب صورت گرفت.^۶ از این رو می‌توان آن را بر اساس پاره‌ای ملاحظات سیلسی - اجتماعی دانست. برخی نیز بر این باورند که پیامبر می‌خواست از طریق ازدواج با وی، از حمایت ابوبکر و فرزندانش برخوردار گردد.^۷

۴. حفصه

وی دختر عمر بن خطاب بود که همسرش خنیس بن حذافه^۸ سهمی - از مجاهدان اسلام - در

۱. عبدالوهاب، *تعدد نساء الانبیاء*، ص ۵۲.
۲. زمان وفات سوده دارای دو روایت تاریخی است: سال ۲۲ ق در اواخر خلافت عمر (ابن حجر عسقلانی، *الاصابة*، ج ۸، ص ۱۱۷؛ ابن عبدلبر لقرطبی، *الاستیعاب*، ج ۴، ص ۸۶۷) و نیز سال ۵۴ ق زمان خلافت معاویه (حنظلی مرزوی، *مسند ابن راهویه*، ج ۴، ص ۵۴) برحسب برخی قراین، قول دوم پذیرفتنی‌تر است.
۳. روایت شده که رسول خدا پیش از سوده با عایشه ازدواج کرد، اما روایت برگزیده این است که ازدواج با سوده زودتر بوده است. شاید اساساً نزدیک بودن زمان این دو ازدواج با یکدیگر موجب شده که ترتیب زمانی این دو به صورت مشخص در روایات بیان نشود. (ابوزهره، *خاتم پیامبران*، ج ۳، ص ۶۹۱؛ سگری، *نقش عایشه در تاریخ اسلام*، ج ۱، ص ۵۵)
۴. علامه سید جعفر مرتضی عاملی معتقد است عایشه ۱۳ تا ۱۷ سال داشته است. (عاملی، *الصحيح من سيرة النبي*، ج ۲، ص ۱۸۱) گرچه مشهور همان است که گفته شد.
۵. مسلم نیشابوری، *صحيح مسلم*، کتاب لنکاح، ج ۲، ص ۱۰۳۹.
۶. حکیم‌پور، *حقوق زن در کشاکش سنت و تجدید*، ص ۳۳۴.
۷. لعاملی، *الصحيح من سيرة النبي*، ج ۲، ص ۳۶.

جنگ احد مجروح شد و پس از ملتی از دنیا رفت. بعد از فوت همسر، پدرش او را به ابوبکر پیشنهاد کرد، اما با سکوت ابوبکر روبه‌رو گردید. سپس ازدواج با او را به عثمان - که همسرش رقیه دختر پیامبر را بقتازگی از دست داده بود - پیشنهاد کرد، اما او نیز در پاسخ گفت که قصد ازدواج ندارم. عمر با اندوه این جریان را برای پیامبر نقل کرد و از رفتار آنان شکایت کرد. پیامبر نیز فرمود: حفصه به ازدواج کسی درمی‌آید که از عثمان بهتر است و عثمان نیز با کسی ازدواج می‌کند که بهتر از حفصه است. (مقصود پیامبر، ام‌کلثوم دختر دیگر حضرت بود)^۱

در هر حال پیامبر بخل نورزید و بلین وسیله یک‌بار دیگر رابطه میان خود و برخی اصحابش را محکم گردانید تا شاید علایجی باشد برای خطرهایی که بیم آن می‌رفت؛ تا جایی که گفته شد:

پیامبر با عییشه و حفصه از روی علاقه و محبت ازدواج نکرد، بلکه به جهت تحکیم پدیمهای اجتماع نوپای اسلام با آنان ازدواج نمود.^۲

گواه این مدعا، کلام خود عمر بن خطاب است که روزی خطاب به حفصه به هنگام آزار پیامبر ﷺ گفت:

و الله لقد علمت ان رسول الله لا يحبك و لو لا
انا لطلقك^۳
به خدا سوگند می‌دانی که پیامبر تو را دوست نمی‌دارد و اگر من نبودم، هرآنکه
تو را طلاق می‌داد!

۵. زینب بنت خزیمه

وی که مشهور به ام‌المساکین بود، پیش از آنکه به همسری پیامبر گردد، دو بار شوهر کرده بود. همسر دومش عبدالله بن جحش بود که در جنگ احد به شهادت رسید. پیامبر در سال

۱. بخاری، صحیح بخاری، ج ۹، ص ۱۵۲.

۲. هیکل، حیات محمد، ص ۲۸۸.

۳. مسلم نیشابوری، صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۶۵.

سوم هجری از وی خولستگاری کرد و او نیز امر خود را به رسول خدا ﷺ وانهاد. زینب در حالی به ازدواج حضرت درآمد که بیوه‌ای سالخورده بود. از این رو گفته شده که دو ماه^۱ و به روایتی هشت ماه^۲ بعد از ازدواج با پیامبر از دنیا رفت.

۶. اِمِسلمه

او را هند می‌نامیدند. گفته‌اند که وی و همسرش ابوسلمه دو بار در دفاع از پیامبر ﷺ هجرت کردند: یکبار به حبشه و دیگر بار به مدینه. ابوسلمه در جنگ احد مجروح گشته و بر اثر جراحات عمیق سرانجام در سال چهارم هجری از دنیا رفت.^۳ اِمِسلمه با چند فرزند یتیم و بی‌پناه زندگی طاقت‌فرسا و دردناکی را می‌گذراند. پیامبر او را که همه خویشانش در مکه کافر بودند، به ازدواج با خود طلبید. او نیز در پاسخ عنوان کرد: «**أنا امرأة دخلت في السن و أنا ذات عيال: زنی هستم که سنی از من گذشته و دارای فرزندی هستم**». پیامبر در پاسخ او فرمود: «تسبت به سن، من از تو بزرگترم، اما درباره فرزندان یتیم، پس کار آنان بر خدا و رسول اوست».^۴

۱. الذهبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۲، ص ۲۱۸.

۲. ابن حجر عسقلانی، *الاصابة في تمييز الصحابة*، ج ۴، ص ۳۰۹.

۳. سید جعفر مرتضی‌العاملی این امر را پس از جنگ بدر و ازدواج پیامبر با اِمِسلمه را در سال دوم هجری می‌داند. (عاملی، *سیرت جاودانه*، ج ۲، ص ۲۶)

۴. ابن کثیر، *البدایة و النهایة*، ج ۴، ص ۹۲. اِمِسلمه نه سال قبل از بعثت در مکه متولد شد و در سال‌های اول بعثت در نه سالگی با ابوسلمه ازدواج کرد. وی در سال چهارم هجری درحالی که ۲۲ ساله بود، به عقد رسول خدا درآمد. در تاریخ رحلت او اختلاف است. قراین تاریخی نشان می‌دهد که وی پس از حادثه عاشورا زنده بوده، اما پیش از واقعه حره در قید حیات نبوده است. از این رو به نظر می‌آید قول صحیح، اواخر سال ۶۱ یا اوایل سال ۶۲ هجری است. (ابن اثیر، *الکامل فی التاریخ*، ج ۵، ص ۶۶؛ الدیار بکری، *تاریخ الخمیس*، ج ۱، ص ۴۶۶؛ هیثمی، *مجمع الزوائد*، ج ۹، ص ۳۴۵؛ نویری، *نهایة الأرب*، ج ۳، ص ۱۶۰) ظاهر تعبیر او در اینکه «سنی از من گذشته» ناظر به عرف سن ازدواج در آن روزگاران بوده است.

بی‌شک چنین ازدواجی تکریم این بانوی مسلمان، و سرپرستی فرزندانش نیز به پاس جهاد و صبر او در راه خدا بود. او از جمله با شرف‌تترین همسران پیامبر از حیث نسب، و آخرین فرد از امهات المؤمنین بود که از دنیا رفت.

۷. زینب بنت جحش

وی دختر عمه رسول الله ﷺ و از اشراف‌زادگان مکه بود. پیامبر او را برای زید فرزندخوانده خود خولستگاری کرد. پس از ازدواج و گذران مدتی از زندگی، زینب به دلایلی^۱ بنای ناسازگاری گذاشت و به همین دلیل زید او را طلاق داد. پیامبر نیز برای شکستن عادات جاهلی که فرزندخوانده را چون فرزند صلبی می‌دانستند و احکام آن را یکسان می‌پنداشتند، به دستور الهی زینب را به عقد خویش درآورد. این اولین بار بود که تشریح حکم ازدواج با همسر پسرخوانده عملاً تعلیم داده می‌شد. در واقع ازدواج با زینب برپایه ضرورتی شرعی صورت گرفت؛ مأموریت بزرگی که وحی بر دوش پیامبر نهاده بود.

۸. جویریہ دختر حارث

دختر حارث رئیس قبیله بنی‌المصطلق، از بزرگان عرب و دارای حسب و نسب شریفی بود. سال ششم هجرت میان لشکر اسلام و لشکر حارث جنگ سختی در گرفت که سرانجام قبیله حارث شکست خورد و تسلیم گشت. جویریہ در جنگ، لیسیر و همسرش کشته شد و در هنگام تقسیم لُسر، سهم یکی از انصار گردید. لُسارت شمار زیادی از آنان در جنگ به دلیل آنکه از بزرگان عرب و دارای حسب و نسب شریفی بودند، بر آنان بسیار گران آمد. جویریہ با صاحب خود قراردادی نوشت تا بر لُساس آن مبلغی بپردازد و آزاد گردد. از آن‌رو که این مبلغ کلان بود،

۱. ظاهراً زینب اصالت نسبی خود را به رخ زید می‌کشیده و او را تحقیر می‌کرده است و به همین دلیل ادامه زندگی برای زید دشوار و ناممکن شده بود. البته برخی احتمال داده‌اند که عامل طلاق زینب خود زید باشد؛ زیرا به گولهی تاریخ وی فردی بوده که به دلیل خلیقات روحی خاص، به کرات همسر انتخاب می‌کرده و از آنها جدا می‌شده است. (سبحانی، *فروع ابدیت*، ج ۲، ص ۵۳۳)

وی خدمت پیامبر آمد و از حضرت خولست تا او را در آزادی خودش از طریق مکاتبه^۱ یاری دهد. پیامبر فرمود: آیا بهتر از آن را می‌خواهی؟ پرسید: چه می‌تواند باشد؟ پیامبر پرداخت مبلغ و ازدواج با خود را پیشنهاد کرد و او نیز پذیرفت. آنگاه پیامبر او را از آن فرد انصار خرید و سپس آزاد کرد. او سپس سلام آورد و آنگاه حضرت وی را به عقد خویش درآورد.^۲ سایر اصحاب به احترام پیامبر و این ازدواج، همه لسیران خود را آزاد ساختند و گفتند چگونه بستگان رسول خدا را در لسارت خود باقی بداریم؟^۳

زمانی که این خیر به حارث رسید، به مدینه آمد و سلام آورد. با سلام آوردن او عموم فراد بنی‌مصطلق نیز مسلمان شدند. نقل شده که جویریة روزی به حضرت گفت: همسرانت بر من فخر می‌فروشند که تو لسیر بوده‌ای! پیامبر فرمود: «**ا و لم أعظم صداقک ألم أعتق أربعین من قومک؟**»^۴ آیا مهریه تو را بزرگ قرار ندادم که آزادی ۴۰ تن از قبیله تو بود؟» عایشه درباره او می‌گوید: «**فما رأیت امرأة اعظم برکة علی قومها منها**»^۵ هیچ زنی را از جویریة با برکت‌تر بر قبیله‌اش نیافتم.»

۹. ام‌حبیبہ دختر ابوسفیان

ام‌حبیبہ با نام اصلی رملہ، دختر ابوسفیان عموزاده پیامبر بوده است که نزدیک‌ترین فرد از حیث نسب به پیامبر در میان همسران حضرت بود.^۶ همسر اول او عبیدالله بن جحش بود که

۱. مکاتبه لسیر با صاحب خود بدین‌معنا بوده است که برای پرداخت مبلغی به صاحب خود، با یک‌لیگر توافق می‌کردند و فرد با پرداخت آن آزاد می‌گردید.
۲. لذهبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۲، ص ۲۶۱. اینکه حضرت ابتدا او را آزاد می‌کند و سلام را به او عرضه می‌دارد و سپس از او خولستگاری می‌کند، این امر نهایت تکریم نسبت به یک زن لسیر است. بعدها برخی از امامان همانند امام سجاد علیه السلام نیز به این سنت تأسی جستند که مورد اعتراض شدید خلیفه وقت قرار گرفتند. (مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۶۴، ص ۱۳۹)
۳. بوزهره، *خاتم پیامبران*، ج ۳، ص ۷۰۰.
۴. هیشمی، *مجمع الزوائد*، ج ۹، ص ۲۵۰.
۵. ابن‌هشام، *سیرة النبی*، ج ۲، ص ۲۹۴.
۶. لذهبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۲، ص ۲۱۹.

پس از هجرت به حبشه نصرانی شد و کوشید تا همسرش را نیز به آن آیین برگرداند، اما امحبیبیه سر باز زد. وی پس از فوت همسرش در سال هفتم هجری در حبشه تنها و بی‌کس گشت. پیامبر نیز که وصف لستقامت‌های ایمانی او را شنیده بود، با فرستادن شخصی^۱ از او خولستگاری کرد. این تنها ازدواجی بود که از طریق نامه و فاصله‌های دور میان پیامبر و زنی صورت می‌گرفت. بازتاب این عمل، بر مهاجرینی که در غربت در عذاب و شکنجه بودند، تأثیر مطلوبی نهاد و موجب تقویت مسلمانان گردید.

پیامبر با این ازدواج، هم ثبات قدم یک زن در راه اسلام را مورد تکریم قرار داد و هم موجب تألیف قلوب و کاهش شدت دشمنی‌های ابوسفیان گردید. اثرپذیری معنوی امحبیبیه از پیامبر، موجب شد که پدرش ابوسفیان نیز به عظمت معنوی پیامبر پی برد؛ تا جایی که گفت: «لقد تغیرت کثیرا بعدها یا حبیبه: ای امحبیبیه! به تحقیق بعد از این ازدواج بسیار تغییر کرده‌ای.» ابوسفیان در سال‌های بعد در برابر اسلام تسلیم گردید که این خود فتح مکه را به‌آسانی میسر گردانید.^۲

۱۰. صفیه

وی دختر حی بن اخطب رئیس قبیله بنی‌نضیر، از سلاله هارون برادر حضرت موسی بود که پدر و شوهرش در جنگ خیبر کشته شدند و خود نیز لسیر گشت. او دو بار ازدواج کرده بود که بار اول منجر به طلاق گردید و همسر دوم او نیز در جنگ کشته شد.

پیامبر او را به اسلام دعوت کرد و فرمود: «أَنْ تَكُونِي دِينَكَ لَمْ نَكْرَهْكَ فَإِنْ اخْتَرْتَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ اتَّخَذْتُكَ لِنَفْسِي: اگر بر دین یهودیت خود پایبند باشی، تو را به اسلام وادار نمی‌کنم، اما اگر خدا و رسولش را انتخاب کنی، تو را به

۱. گفته شده که وسطه این امر نجاشی پادشاه حبشه بود. (غنیمی، السیرة النبویة، ص ۴۷۶) در روایتی از امام باقر علیه السلام آمده است که پیامبر عمر بن امیه را به نزد نجاشی فرستاد تا امحبیبیه را برای او خولستگاری کند. (الذهبی، سیر اعلام النبلاء، ج ۲، ص ۲۲۰)

۲. غنیمی، السیرة النبویة، ص ۴۷۷.

همسری خود می‌پذیرم.» وی نیز در پاسخ گفت: «پیش از آنکه مرا به اسلام بخوانی، به آن ایمان آورده‌ام. پدر و مادری ندارم و با یهودیان نیز مراسم و کاری نیست که مرا در پذیرش کفر و ایمان به خود واگذاری. برای من خدا و پیامبر، از آزادی و بازگشت بهسوی خویشانم بسی ارزندتر است.»^۱ پیامبر او را آزاد ساخت و مهرش را آزادی او قرار داد و وی را به عقد خویش درآورد.^۲ گرچه می‌توان این تکریم را بخشی از نگاه کریمانه پیامبر به زن و رعایت احترام و اکرام او دانست،^۳ نکته مهم‌تر آن است که حضرت با این ازدواج، عظمت نفسانی، فراخی روح و عمق فکار الهی خود را نشان داد که چگونه به دور از تعصبات نژادی و طایفه‌ای قادر است کریمانه، کینه‌توزترین افراد نسبت به اسلام (یهودیان) را در امان اسلام پذیرا باشد. در واقع این رفتار یک تاکتیک و یا مصلحت‌اندیشی مقطعی نیست، بلکه نگاه دقیق و بزرگوارانه رسول خدا ﷺ به چگونگی روابط انسانی و اجتماعی است.

هنگامی که عایشه و حفصه این زن را بر سابقه دشمنی و یهودیتش سرزنش کردند و خود را برتر از او دانستند، وی دردمندانه نزد پیامبر آمد. حضرت نیز به او فرمود: آیا به آنان نگفتی که چگونه از من بهترید، درحالی‌که پدرم هارون و عمویم موسی و هم‌سر محمد است؟^۴ گفته شده که صفیه خلق و خوی حضرت را از نزدیک می‌دید و آن را برای یهودیانی بازمی‌گفت که تحت‌تأثیر تبلیغات مخالفان حضرت قرار گرفته بودند و به پیامبر تهمت می‌زدند.^۵

۱۱. میمونه

او دختر حارث و خواهر افضل (همسر عباس، عموی پیامبر) بود. وی قبل از اسلام از همسر

۱. عسگری، نقش عایشه در تاریخ اسلام، ج ۱، ص ۶۱.

۲. این رفتار پیامبر بدین معناست که حضرت، حق انتخاب خود به‌عنوان صاحب‌مملوک را با آزاد کردن آن زن به او واگذار می‌کند.

۳. جاسم، محمد الحقیقه العظمی، ص ۲۴۳.

۴. ترمذی، الجامع الصحیح، ص ۳۸۹۴.

۵. حکیم‌پور، حقوق زن در کشاکش سنت و تجدید، ص ۳۵۱.

اول خود مسعود بن عمرو و ثقیف طلاق گرفته بود و همسر دومش ابورهیم بن عبدالعزی نیز از دنیا رفته بود. سال هفتم هجری پس از عمره مفرده، شوهر خواهرش عباس او را به پیامبر تزویج کرد و حضرت نیز وی را به همراه خود به مدینه برد.^۱

این ازدواج چند پیامد داشت: نخست آنکه پیامبر توانست مدت اقامت خود را در مکه که قریشیان پیش‌تر سه روز معین کرده بودند، تمدید کند و بدین‌رو فرصت بیشتری برای ارتباط با مردم به‌دست آورد تا شاید با منش، کلام و قدرت روحی خویش دل‌های آنان را به طریق حق کشاند؛ دوم آنکه این خویشاوندی موجب تغییر موضع برخی از سران دشمن از جمله خالد بن ولید (پسر خواهر میمونه)، عثمان بن طلحه و عمر بن عاص گردید؛ تا جایی که اینان به مدینه آمدند و لسلام آوردند.

گفته شده که وی در سن بالایی به ازدواج حضرت درآمد. او از جمله کسانی بود که در غزوه تبوک برای مداوای مجروحان و پرستاری بیماران همراه پیامبر بود.^۲ میمونه آخرین همسر رسول خدا بود و پس از آن دیگر حضرت همسری اختیار نکرد.

شایان ذکر است که برای حضرت ﷺ دو کنیز بنام‌های ماریه و ریحانه نیز ذکر شده که هدیه مقوقس پادشاه مصر به رسول خدا ﷺ (پس از دعوت از سران کشورها) بودند. حضرت ریحانه را به حسان بن ثابت بخشید و ماریه را مخیر کرد که برود یا بماند و به عقد پیامبر درآید که ماریه دومی را برگزید. او فرزندى بنام ابراهیم برای پیامبر به‌دنیا آورد که در همان کودکی فوت کرد.^۳

زنان دیگری چون خوله و اشیریک نیز بوده‌اند که خود را بدون مهریه به رسول‌خدا بخشیده‌اند؛ نکته‌ای که با عبارت «وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِنَبِيِّ...» در قرآن کریم آمده است.^۴ شواهد تاریخی نشان می‌دهد که پیامبر هیچ یک از این زنانی را که خود را به حضرت

۱. ابن‌سعد، *الطبقات الکبری*، ج ۸، ص ۱۳۲.

۲. لصوآف، *زوجات النبی الطاهرات*، ص ۸۱ و ۸۲.

۳. عمادزاده، *زنان پیامبر اسلام*، ص ۳۶۴.

۴. احزاب (۳۳): ۵۰.

هبه می‌کردند، به ازدواج خود درنیاورد، بلکه برای اصحابش تزویج کرده است.^۱

واکاوی چندهمسری در سیره رسول خدا ﷺ

با تأمل در این گزارش‌ها درمی‌یابیم که این پیوندها بر پاره‌ای از عوامل روان‌شناختی و جامعه‌شناختی استوار بوده که اغلب در تحلیل‌ها نیز بدان نپرداخته‌اند. حال به مهم‌ترین آنها اشاره می‌کنیم:

۱. حضرت پس از ازدواج با خدیجه به مدت ربع قرن با او زیست و تا او بود، هرگز همسر دیگری اختیار نکرد. همین تک‌همسری - به‌ویژه در عصری که مانند این رفتار امری غریب بود - نشان از آن دارد که تنها پاره‌ای از اقتضائات مربوط به رسالت و نیز نقش حضرت به‌عنوان پدر و معلم معنوی مسلمانان، او را به اختیار کردن زنان متعدد ناگزیر کرده است. جملاتی که پیامبر ﷺ سال‌ها پس از وفات خدیجه بر زبان می‌آورد، بیانگر توجه ژرف پیامبر ﷺ به ارزش‌های معنوی به‌جای لذات مادی است؛ چنان‌که گفته‌اند روزی عایشه به رسول الله ﷺ گفت: آیا خدیجه پیرزنی نبود که خدا جای او را به زن جوانی بهتر از آن داد؟ پیامبر ﷺ برآشفقت و غضبناک فرمود: «به خدا سوگند که جای او را بهتر از او نگرفت! او زمانی به من ایمان آورد که همه کافر بودند و وقتی مرا تصدیق کرد که همه مرا تکذیب کردند و هنگامی اموال خود را در پای من ریخت که همه، اموال خود را بر من حرام می‌دانستند. خدا از او به من فرزندی بخشید که هیچ یک از زنان دیگر مرا چنین فرزندی نیاورد.»^۲

۲. توجه به عنصر زمان در ازدواج‌های حضرت نشان می‌دهد که به‌جز اولین ازدواج پیامبر، تمام ازدواج‌های ایشان در پنجاه تا شصت سالگی و بین سال‌های اول تا هفتم هجری - یعنی در اوج جنگ‌های میان لشکر اسلام و کفر - بوده است. زمانی که اسلام به اوج قدرت خود رسید و مکه به‌دست پیامبر و مسلمانان فتح شد (هشتم هجری)، از آن هنگام به بعد دیگر

۱. لخالدی، القرآن و نقص مطاعن الرهبان، ص ۶۵۵.

۲. ابن‌حنبل، مسند، ج ۶، ص ۱۱۷ و ۱۱۸.

پیامبر ازدواج نکرد؛ درحالی که اقتضای امیال نفسانی و هوسرانی این لست که یا ازدواج‌های متعدد در سال‌های جوانی و قبل از پنجاه سالگی باشد و یا به‌رحال هم‌زمان با دستیابی به حکومت و تحکیم پایه‌های قدرت تحقق پذیرد. این در حالی لست که آخرین ازدواج پیامبر سال هفتم هجری و قبل از فتح مکه و دستیابی به قدرت بوده لست و همه زنان نیز زمانی به ازدواج حضرت درآمدند که در سنینی بسیار بالاتر از سن عرفی ازدواج (نه تا سیزده سالگی) بوده‌اند. جدول پیش‌رو، به این حقیقت رهنمون لست:

ردیف	نام همسر	قبل از پیامبر وضعیت ازدواج	نام همسران	سال ازدواج (هجری قمری)	سن ازدواج	هنگام ازدواج سن پیامبر در	از پیامبر تعداد فرزندان	زمان فوت (هجری قمری)
۱	خلیجه	آبار	ابوهاله بن زرار قمیمی - عقیق بن علف مخزومی	۱۵ سال قبل بعثت	۴۰	۲۵	۲ پسر و ۴ دختر	۱۰ بعثت در زمان حیات پیامبر
۲	سوده دختر زعه	آبار	سکران بن عمرو	۱۰ بعثت	۵۵	۵۱	-	۲۲ یا ۵۴
۳	علیسه دختر ابوبکر	باکره	-	۱۰ - ۱۱ بعثت	۹	۵۱	-	۵۸
۴	حفصه بنت عمر بن خطاب	شوهر کرده	خنس بن حذافه السهمی	۳	۲۱	۵۶	-	۴۵
۵	زینب دختر خزیمه	آبار	عبدالله بن جحش	۳	۶۰	۵۷	-	۴ در زمان حیات پیامبر
۶	اسلمه (هند) دختر ابوهیه مخزومی	آبار	ابی سلمه عبدالله بن عبدالاسد مخزومی	۴	۲۵	۵۷	-	۶۱
۷	زینب دختر جحش	آبار	زید بن حارثه	۵	۵۰	۵۸	-	۲۰
۸	جویریة دختر حارث	آبار لیسر جنگی	صفوان بن ابی‌لشفر	۶	۲۰	۵۹	-	۵۰ یا ۵۶
۹	ام حبیبه دختر ابوسفیان	آبار	عبیدالله بن جحش	۶	۳۵	۶۰	-	۴۴
۱۰	صفیه دختر حنی بن اخطب	آبار (طلاق فوت)	سلام بن ابی‌الحقیر - کنانه بن ابی‌الحقیر	۷	۱۷	۶۰	-	۳۶ یا ۵۰
۱۱	میمونه	آبار	مسعود بن عمرو ثقفی	۷	۴۰	۶۰	-	۵۱

دختر حارث	(طلاق فوت)	پورهم بن عبدالعزی				
-----------	------------	-------------------	--	--	--	--

۳. وضعیت زنان پیامبر نیز به گونه‌ای است که نشان می‌دهد این ازدواج‌ها نمی‌تواند صرفاً مبتنی بر خواهش‌های نفسانی باشد؛ چراکه برخی از آنها در شمار قشرهای مورد توجه در جامعه آن روز نبوده و از سووی بیشتر آنان نیز پیش‌تر یک یا دو بار ازدواج کرده‌اند. در مورد برخی از آنان قراین نشان می‌دهد که حتی پیامبر ﷺ به زندگی با آنان علاقه چندانی نداشته است؛ از جمله حفصه که بدان پرداختیم. با این وصف چگونه می‌توان این ازدواج‌ها را به هوس‌رانی و لذت‌جویی تفسیر کرد؟

۴. رسول الله ﷺ نه قبل از بعثت و نه بعد از آن هرگز گمنام و ناشناس نبود. در واقع شخصیت مقتدرانه و پرجاذبه پیامبر ﷺ که بعضاً در معنویت و فضایل اخلاقی و انسانی جلوه می‌کرد، این امکان را به حضرت می‌داد که با هر دختر جوانی که بخواهد، ازدواج نماید. پس از تحکیم پایه‌های قدرت حکومت اسلامی نیز جاذبه‌های ثروت و قدرت وی می‌توانست بسیاری از زنان جوان را به سویش کشاند. در واقع به دلیل جایگاه شخصیتی پیامبر ﷺ در جامعه آن روز، ازدواج او با هر زنی به مفهوم نوعی امتیاز دادن و ارزش قائل شدن برای آن فرد بوده است. اما رسول الله ﷺ این امتیاز را در راه گسترش دعوت اسلامی و حمایت از زنان با ایمان و مهاجری هزینه نمود که در جامعه شرک‌آلود آن روز پناهی نداشتند.

آنچه بر شگفتی سخن منتقدان می‌فزاید، پیدایی این حقیقت است که پیامبر ﷺ حتی قبل از بعثت همواره به‌دور از شهوت‌رانی بوده است؛ به گونه‌ای که در تاریخ حتی یک گواه بر رفتارهای غیراخلاقی ایشان نمی‌یابیم. پس از آغاز دعوت الهی نیز هیچ‌یک از دشمنان - که برای شکستن او از هیچ دسیسه‌ای دریغ نداشتند - کمترین سخنی در این مورد نگفتند که اگر چنین بود، فریاد برمی‌آوردند و برای جلوگیری از امر دعوت از آن بهره می‌جستند.

۵. بی‌شک رسول الله ﷺ برای هدایت و ارشاد مردم آمده بود، از این رو برای تحقق این

۱. لخطیب، النبی محمد، ص ۳۴۴ و ۳۴۵.

امر ضروری بود تا برای ربودن قلب‌های مخاطبان راهی بیابد. از سویدی پیامبر ﷺ به جنگ عرب رفته و بسیاری از آنان را شکست داده بود و به همین دلیل مسئله خون‌خواهی - که نزد عرب اهمیت ویژه‌ای دارد - ایجاد می‌نمود که پیامبر ضمن تلاش برای جلب قلوب مردم، با به‌کارگیری روش‌هایی راه را برای نابودی کینه‌های نهفته در دل عرب هموار نماید و فرصت هرگونه اقدام منفی را از آنان سلب کند. با توجه به فرهنگ حاکم بر جامعه آن روز - که پیش‌تر اشاره کردیم - ازدواج و پیوند خویشاوندی از مهم‌ترین عوامل ایجاد لغت و زمینه‌ای برای کاهش خصومت‌ها بشمار می‌رفت. به همین دلیل پیامبر ﷺ حتی آزار و اذیت توان‌فرسای شماری از همسران خود را در این رستا تحمل نمود و اگرچه با مشکلات و سختی‌های فراوانی روبه‌رو می‌شد، اما هرگز - با وجود امکان طلاق - درصدد قطع رابطه خانوادگی نبود.^۱

۶. شواهدی نشان می‌دهد که ازدواج‌های پیامبر ﷺ حوادثی در جریان یک دعوت بزرگ الهی بوده است و نه کامجویی شخصی و فردی. بر این اساس گاه پیامبر مأمور است تا جزئیات این دعوت را از طریق عمل به یک حکم الهی تبیین کند که نمونه روشن آن، دستور حق تعالی به ازدواج با زینب دختر جحش است؛ آنجا که قرآن با تعبیر «ز و جناکها»^۲ در سوره احزاب، آن را امر مستقیم خداوند می‌داند که باید به‌دست شخص پیامبر عملی گردد. گاه نیز موظف می‌شود که موانع دعوت الهی را از میان بردارد. بی‌گمان بی‌سرپرستی زنان مسلمان که از خانواده کافر خود طرد شده بودند، خود مانع بزرگی برای پذیرش اسلام از جانب دیگران بود. از این رو بجاست که بگوییم ازدواج‌های حضرت با جریان دعوت الهی ارتباطی تنگاتنگ داشته و می‌بایست بر اساس برنامه الهی انجام می‌گرفته است. در آخر نیز پس از برطرف شدن اقتضائات زمانی، از جانب خداوند حکم پایانی آن نازل گردیده؛ آنجا که می‌فرماید: «لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَغْبَبَكَ خُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ

۱. عاملی، *الصحيح من سيرة النبي*، ج ۲، ص ۳۶.

۲. احزاب (۳۳): ۳۷.

عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا»^۱.

۷. غالباً انسان‌ها به ایدئولوژی‌ها و اندیشه‌های ذهنی مجرد، آن‌گونه که باید پاسخ مثبت نمی‌دهند، مگر اینکه آن ایدئولوژی یا جهان‌بینی در شکل هندسی مرزبندی‌شده و مشخص تحقق یافته و خارج از ذهنیت تجربیدی، تبلور عینی یافته باشد. یکی از بارزترین امتیازات جهان‌بینی اسلام، تبلور شکل عملی آن در سیره پیام‌آوران الهی است. قرآن کریم در ارتباط با همین نیاز فطری در آدیان، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را سلام مجسم دانسته است: «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^۲.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در تعامل با همسران خود گستره بسیار وسیعی از فضایل اخلاقی و رفتارهای انسانی را در چگونگی برخورد با زنان و همسران - در سطوح مختلف - نشان داد. پیش‌تر نمونه‌هایی از آن را در گفتار پیامبر با جویریّه و صفیه - که به دلایلی مورد سرزنش قرار می‌گرفتند - بیان کردیم.

۸. معترضان به این ازدواج‌ها تنها به تعداد این همسران نگریسته و با بهره‌گیری از جهل مخاطبان به این مقوله دامن زده‌اند؛ درحالی‌که شایسته بود به جای تکیه کردن محض به شمار ازدواج‌ها، به فضای حاکم بر این همسراری بنگرند که آیا ریحہ رفاه و لذت و آسایش در آن بوده است؟ آیات الهی روشن می‌کند کدام زندگی، مطلوب پیامبر صلی الله علیه و آله و همسران اوست؟ زمانی که زنان رسول خدا صلی الله علیه و آله از کمبود نفقه شکایت داشتند، حضرت می‌توانست همه آنان را در رفاه و زینت دنیا غرق سازد، بی‌آنکه مسلمانان خشمگین گردند و بر او خرده گیرند. اما او می‌خواهد خود و همسرانش به کمترین‌ها بسنده کنند تا لوسه بی‌توجهی به دنیا و مظاهر و شهوات آن باشند:

ای پیامبر به همسرانت بگو اگر خواهان زندگی دنیا و زینت آن هستید، بیایید تا
برخوردارتان کنم و به خوشی و نیکی رهلتان سازم، و اگر خولستار خدا و رسولش و

۱. احزاب (۳۳): ۵۲.

۲. احزاب (۳۳): ۲۱.

سرای آخرتید، بهر لستی خدا برای نیکوکاران شما پاداش بزرگی مهیا کرده است.^۱

برپایه این آیات، دنیا و زینت آن نه مطلوب پیامبر ﷺ است و نه مقبول هر کس که به اختیار خود به ازدواج او درآید. آیا چنین رفتاری، از مردمانی که تسلیم لذت و هوای نفسانی اند، سر می‌زند؟!

۹. توجه به فضای سیلسی - اجتماعی آن عصر - از حیث دشمنی‌های جدی با رسول خدا - ما را به لمرار برخی ازدواج‌ها در مقطع زمانی خاص رهنمون می‌گردد. برای مثال، برخی شواهد نشان می‌دهد که تا جریان فتح مکه همچنان امنیت پیامبر در خطر بوده، از این رو ازدواج‌های حضرت با قبایل و گروه‌های مختلف موجب امنیت جانی پیامبر می‌شده؛ همچنان که قرآن در خصوص انبیای دیگر مانند هود علیه السلام نیز از تأثیر خویشاوندی‌ها بر حفظ جان آنها سخن می‌گوید.^۲ بنابراین پیوندهای متعدد عاملی برای حفظ جان حضرت بوده است. اما بعد از فتح مکه که شرایط اجتماعی - سیلسی تغییر کرد و مردم گروه گروه به لسلام گرویدند، پیامبر ﷺ به هیچ ازدواجی تن نداد؛ گویا به تحکیم این امنیت و سلامت از راه ایجاد پیوندهای خانوادگی نیازی نبوده است.

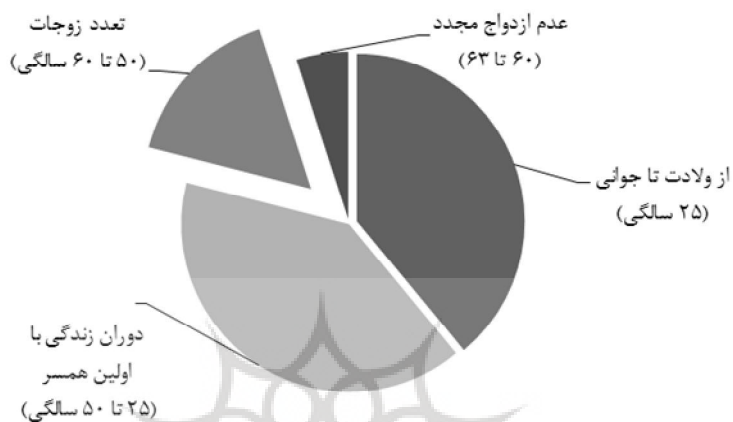
۱۰. بی‌گمان ازدواج‌های رسول خدا، مشکلات شخصی همسران و بسیاری از مشکلات اجتماعی دیگر را حل کرد و موانع دعوت الهی را مرتفع نمود، اما نکته ظریف دیگر این است که منحصر نبودن این منزلت برای یک فرد، بعدها شخص پیامبر و در آخر نیز پیام الهی را از ادعاهای احتمالی (پس از حیات رسول خدا) رهایی بخشید. به سخنی دیگر، احتمال آن می‌رفت که تمرکز جایگاه همسری رسول خدا در یک نفر، بتواند حقیقت دین را در معرض خطری جدی قرار دهد. برخی حوادث تاریخی پس از پیامبر و نقش همسران حضرت در آن، گواه این مدعاست؛ مانند موضع عایشه در جریان جنگ جمل و همچنین مخالفت کسانی

۱. احزاب (۳۳): ۲۸ و ۲۹.

۲. هود (۱۱): ۹۱.

همچون اصلمه. گویا همین تعدد بود که توانست بعدها حقایقی را - که همواره کوشش می‌شد وارونه گردد - آشکار سازد.

در پایان باید گفت گرچه رمز و راز این ازدواج‌ها به‌تمامی بر ما روشن نیست، تأمل در موارد یادشده بر ما معلوم می‌دارد که اولاً عمده حیات حضرت بر تک‌همسری بوده و تعدد ازدواج ایشان نیز تنها در بخشی کوتاه از زندگی آن بزرگوار بوده است؛ چنان‌که در نمودار صفحه بعد آمده:

از دیگر سو خود ازدواج‌ها نیز همانند سایر مقاطع زندگی پیامبر ﷺ، بخشی از تلاش‌ها و رنج‌هایی بوده است که ایشان در مسیر دعوت به حق و انسانیت متحمل گشته است. بی‌شک تفاوت ویژگی‌های این همسران و از سویی رضایت آنان در قالب رفتارهای الهی و انسانی - که قرآن کریم در ویژگی پیامبر بر آن تأکید نهاده^۱ - نمودار عمق تعالی روحی و فکری انسانی است که رغبت به لذت‌جویی نه در طبیعت و شخصیت اوست و نه در اهداف او، بلکه باید همه را جزئی از فداکاری‌های بزرگ او در راه تحقق انسانیت شمرد.

۱. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. (تحریم) (۶۶: ۱)

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم .
۲. ابن اثیر، عزالدین، *الکامل فی التاریخ*، ترجمه عباس خلیلی، تهران، شرکت سهامی چاپ انتشارات کتب ایران، بی‌تا.
۳. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، *الإصابة فی تمییز الصحابة*، بیروت، دار احیا التراث، ۱۳۲۸ ق.
۴. ابن حزم الاندلسی، ابومحمد علی بن احمد بن سعید، *جمهرة أنساب العرب*، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۳ ق.
۵. ابن حنبل، احمد، *مسند*، بیروت، دار صادر، بی‌تا.
۶. ابن سعد، محمد، *الطبقات الکبری*، بیروت، دار صادر، ۱۴۰۵ ق.
۷. ابن عبدالبر القرطبی، ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد، *الاستیعاب فی اسماء الاصحاب*، القاهرة، دار نهضة، بی‌تا.
۸. ابن کثیر دمشقی، عمادالدین اسماعیل، *البدایة و النهایة*، بیروت، دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۵ ق.
۹. ابن هشام، عبدالملک، *سیرة النبی*، قاهره، مطبعة حجازی، ۱۳۵۶ ق.
۱۰. ابوزهره، محمد، *خاتم پیامبران*، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰.
۱۱. احمدی میانجی، علی بن حسینعلی، *مکاتیب الرسول*، قم، نشر یس، ۱۳۶۳.
۱۲. اعتماد السلطنه، محمد حسن، *خیرات حسان*، تهران، دارالطباعة همایونی، ۱۳۰۵ ق.
۱۳. بحرانی، علامه یوسف، *الحدائق الناضرة*، قم، اسلامی، بی‌تا.

۱۴. بخاری، محمد بن اسماعیل، **صحیح بخاری**، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۱۵. ترمذی، محمد بن عیسی، **الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی**، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۳۸ م.
۱۶. جاسم، عزیز السید، **محمد الحقیقة العظمی**، بیروت، دار الأندلس، ط ۱، ۱۴۰۷ ق.
۱۷. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسایل الشیعة الی تحصیل مسایل الشریعة**، تحقیق ربانی شیرازی، تهران، اسلامیة، ۱۳۶۷.
۱۸. حکیم پور، محمد، **حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد**، تهران، نغمه نواندیش، ۱۳۸۲.
۱۹. حنظلی مروزی، اسحاق بن ابراهیم، **مسئله ابن راهویه**، تحقیق عبدالغفور البلوسی، المدینة، الایمان، ۱۴۱۲ ق.
۲۰. حوی، سعید، **الأساس فی السنة و فقها**، القاهرة، دار السلام للطباعة و النشر، ط ۱، ۱۴۰۹ ق.
۲۱. الخالدي، صلاح عبدالفتاح، **القرآن و نقص مطاعن الرهبان**، دمشق، دار القلم، ط ۱، ۱۴۲۸ ق.
۲۲. الخطیب، عبدالکریم، **النبي محمد**، بیروت، دار المعرفة، ط ۲، ۱۹۷۵ م.
۲۳. الديار بکری، حسین بن محمد، **تاریخ الخمیس فی احوال انفس نفیس**، بیروت، مؤسسة شعبان، بی تا.
۲۴. ذهبی، شمس‌الدین محمد، **سیر اعلام النبلاء**، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۹۹۲ م.
۲۵. سبحانی، جعفر، **فروغ ابدیت**، قم، مرکز مطبوعاتی دارالتبلیغ، بی تا.
۲۶. الصواف، محمد محمود، **زوجات النبي الطاهرات**،

- بیروت، مؤسسة الرسالة، ط ۸، ۱۴۰۸ ق.
۲۷. طباطبائی، سید محمد حسین، *تفسیر المیزان*، قم، دار العلم، ۱۳۵۷.
۲۸. الطبرسی، ابوعلی الفضل بن الحسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تحقیق محمد جواد بلاغی، تهران، ناصرخسرو، ۱۳۷۲.
۲۹. الطبرسی، ابوجعفر محمد بن جریر، *تاریخ الامم والملوک*، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، بی‌نا، ۱۳۸۷ ق.
۳۰. عاملی، سید جعفر مرتضی، *الصحیح من سیرة النبی*، قم، نشر مؤلف، ۱۴۰۲ ق.
۳۱. عاملی، سید جعفر مرتضی، *بنات النبی أم ربائیه*، قم، مرکز النشر مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۷۲.
۳۲. عاملی، سید جعفر مرتضی، *سیرت جاودانه*، ترجمه محمد سپهری، قم، بی‌نا، ۱۴۲۰ ق.
۳۳. عبدالوہاب، احمد، *تعدد نساء الانبیاء و مکانة المرأة فی اليهودیة و المسیحیة*، القاہرہ، مکتبہ وہبہ، ط ۱، ۱۹۸۹ م.
۳۴. عسگری، سید مرتضی، *نقش عایشہ در تاریخ اسلام*، تهران، مجمع علمی اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
۳۵. عطا الطائی، نجاح، *نساء النبی و بناتہ*، لندن، دارالہدی لاحیاء التراث، ۱۴۲۳ ق.
۳۶. عمادزادہ، حسین، *زنان پیامبر اسلام*، تهران، نشر محمد، ۱۳۷۰.
۳۷. غنیمی، مصطفی عبدالعاطی، *السیرة النبویة*، القاہرہ، مکتبہ مدبولی، ط ۱، ۲۰۰۵ م.
۳۸. فضل‌اللہ، محمد حسین، *الندوة*، بیروت، دار الملائک، رقم ۱۰، ۱۴۲۳ ق.
۳۹. مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، قم، دار الکتب الاسلامیہ، ۱۳۵۵.

٤٠. مدرس تبریزی، محمد علی، *ریحانة الادب فی تراجم المعروفین*، بی‌نا، چاپخانه علمی، ١٣٣٥.
٤١. مسلم نیشابوری، ابوالحسین، *صحیح مسلم*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ط ٢، ٢٠٠٠ م.
٤٢. معرفت، محمد هادی، *شبهات و ردود*، قم، ذوی القربی، ط ٢، ١٤٢٤ ق.
٤٣. نویری، شهاب‌الدین احمد، *نهاية الارب في فنون الادب*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، امیرکبیر، ١٣٦٥.
٤٤. الهندی البرهان، علاء‌الدین، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، بیروت، مؤسسة الرسالة، ١٤٠٥ ق.
٤٥. هیثمی، علی بن ابی‌بکر، *مجمع الزوائد*، بیروت، دار الکتب العلمیة، ١٩٨٨ م.
٤٦. هیکل، حسن، *حیات محمد*، بی‌جا، دار الکتب، ١٤٠٤ ق.

